

УДК 94:796.817.05(477=16)“.../084”

Сергій Лазоренко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0001-6493-8514

Микола Чхайло

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-7368-5202

Андрій Коломієць

Сумський національний аграрний університет
ORCID ID 0000-0002-7645-5728

DOI 10.24139/2312-5993/2023.01/408-421

ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО І ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ЖИТТІ НАРОДІВ ЩО НАСЕЛЯЛИ УКРАЇНУ В ДОКИЇВСЬКУ ІСТОРИЧНУ ДОБУ

Після закінчення періоду останнього обледеніння, територія України, завжди була об'єктом зазіхання багатьох народів, які мріяли займатися обробитком землі та вирощувати зернові культури у мирних умовах життя, тому починаючи з енеоліту на зазначених теренах з'являються вихідці з Балкан – представники Трипільської культури (середина V тисячоліття до нашої ери). Які кожні 50 років, змінюючи місце проживання, мандрували просторами Євразійського степу створюючи міста та розорювали придатні для вирощування агрономічних культур плантації чорнозему. І така політична ситуація проіснувала до початку бронзового віку. Трипільців змінили кіммерійці – і розпочалася нова сторінка історії освоєння території, яка вписувалась у межі нашої держави. Хронологічні межі дослідження охоплюють часові межі починаючи з XI століття і закінчуючи II століттям до нашої ери, коли остаточно з теренів великого Євразійського степу сармати витіснили скіфів, замінивши Велику Скіфію на Сарматію. Лейтмотивом статті є інформація про фізичні і військові звичаї народів, що освоювали простір українського степу задовго до слов'ян, які власним героїзмом вписали своє ім'я у світову історію. Ця історія починалася з кіммерійської доби і формувалася аж до раннього середньовіччя, коли інші науковці почали описувати у своїх публікаціях життя і побут слов'ян.

Ключові слова: кіммерійці, скіфи, сармати, греки, історія, фізична культура, військовий вишкіл, Євразійський степ.

Постановка проблеми. В історії та культурі багатьох народів, часів античності, важливе місце відводилося фізичному вихованню, бо опосередковано від нього залежало військове мистецтво, яке захищало етнічні надбання культури багатьох тогочасних цивілізацій. Фізична культура готувала людей до майбутніх життєвих випробовувань і боротьби з поневолювачами, яких на теренах Великого Євразійського степу була незлічена кількість. Науковці, які досліджували вітчизняну історію фізичної культури, у своїх працях, починали її опис з вишколу слов'ян і військову підготовку княжої

дружини керманічів Київської державності середніх віків. Не даючи відповіді на питання, надбання яких народів у сфері фізичної культури, стали основою системи ініціативних заходів і військово-прикладного вишколу слов'янських юнаків і дівчат. Адже терени, які облюбували свого часу венеди, анти і склавини (племена, що трансформувалися згодом у слов'янський етнос), освоювали протягом століть довгий час киммерійці, скіфи і сармати. Які почали писати власну історичну сторінку починаючи з XI ст. і аж до II ст. до н.е. мешкали на території Великого Євразійського степу [4]. В надрах двох останніх культур і бере початок історія Київської Русі. Тому матеріали опубліковані у даній статті, повертають читача до витоків фізичної культури і військового мистецтва народів, які першими освоїли великі степові території майбутньої України.

В історії та цивілізацій народів, що мешкали на території нинішньої України фізична культура, а особливо її військова складова, мала досить важливе значення. Спосіб життя стародавніх киммерійців, скіфів, сарматів повною мірою залежав від військових кампаній, захисту власних територій від зазіхань інших кочівників, що мешкали неподалік, від важкої фізичної праці: обробітку землі, пасовищного скотарства, виробництва господарської продукції тощо. Фізична культура, яка продовжувала носити релігійно-обрядові ознаки допомагала степовикам зберегти власну ідентичність, культуру і створити історію, якою захоплювались грецькі і римські історики. Про відважних кочівників з берегів Понту Евксинського (Чорного моря) писали Геродот, Страбон, Гелланік, Плутарх, Діодор Сіцилійський [2] та інші стародавні науковці. Різні артефакти указують на давніх мешканців Євразійського степу, як на вправних вершників, вмілих лучників (скіфи навчали примудрощам володіння луком грецького героя Геракла, а під час змагань у грецьких міста-колоніях спортсмени стріляли зі скіфського луку в ціль), видатних атлетів і навіть борців. До слова хотілося б додати, що гарними спортсменами у степовиків були і жінки, на цьому наголошує тема грецької мистецької культури під назвою «амазомахія» – боротьба античних грецьких героїв з представницями кочових народів у прямому і переносному сенсі. Про військові сутички греків з амазонками розповідає відомий барельєф «Битва греків з амазонками», змагання між еллінами і амазонками у стрільбі з луку, у верховій їзді, в боротьбі зображені на античних гончарних виробках.

Тому у даній науковій статті, авторський колектив, на основі аналізу науково-методичної літератури, творів мистецтва та інших історичних артефактів узагальнив відомості про прикладне, військове та ініціативне значення фізичної культури кочових народів, які жили на теренах Великого Європейського степу у період з XI по II ст. до н.е.

Аналіз актуальних досліджень. Кіммерійці, скіфи і сармати – народи які залишили по собі досить яскравий слід у історії стародавнього світу. Відомості про них ми можемо зустріти у давньогрецькій міфології, де відважним грецьким героям протистоять не менш героїчні амазонки (Лазоренко, 2016). Престижною у всій Елладі вважалась перемога Геракла над жінками-воїнами, що зовсім суперечить канонам сучасної суспільної моралі. Деякі степовики творили навіть грецьку героїчну історію, славнозвісний Ахіллес був кіммерійським воїном, а ж доки, не без допомоги Одісея, потрапив на Троянську війну, сюжет якої обожнювали греки і у часи коли про це написав Гомер. Вже набагато пізніше греки натуралізували Ахіллеса, визнавши його елліном, бо вважали для себе образливим, що варвар є їхнім національним героєм. Тому розрізнені відомості про культуру, життя та побут наших давніх пращурів ми знаходимо у роботах античних науковців – Геродота, Діодор, Платон, Йордан та ін.

Серед сучасних науковців, що вивчали історію кочових народів Євразійського степу, на увагу заслуговують роботи Б. М. Мозолевського, який вивчав історію скіфів упродовж усього життя. Загалом ця тема стала для Бориса Миколайовича доленосною, так як стала головною в усій його археологічній практиці, 21 червня 1971 року експедиція під його керівництвом досліджуючи поховання «Товста Могила» зробила сенсаційну знахідку – багате скіфське поховання, серед скарбів якого була Пектораль. Тому його ім'я асоціюється зі скіфською пектораллю – золотою нагрудною прикрасою, яка колись була атрибутом царської влади Великої Скіфії (Скржинська, 2011). Також заслуговують на увагу роботи інших науковців, які вивчали історію мешканців теренів скіфо-сарматської доби, серед яких Т. Кондукторова, Є. Черненко, О. Стрижак, П. Толочко, В. Мурзін, М. Скржинська (Толочко, Мурзін, 1991; Стрижак, 1988; Черненко, 2002) та ін. З появою грецьких поселень на Кримському півострові у середині VII ст. до н.е. відбувається обмін інформацією у спортивній сфері і методиці та організації проведення змагальних заходів між еллінами та скіфами і кіммерійцями. Цю

думку обстоює у своїй роботі «Античні свята в містах Північного Причорномор'я» М. В. Скржинська (Спасько, 2012). Не оминули цю тему і зарубіжні науковці, провідними знавцями історії скіфів і сарматів, на теренах академічного сьогодення є – Баррі Куінлайф та Естер Якобсен (Barry, Cunliffe, 2019; Jacobson, Esther, 1995).

Мета даної статті – узагальнення та систематизація інформації за результатами аналізу науково-методичної літератури, творів мистецтва та інших історичних артефактів щодо систематизації розрізнених відомостей про військову та фізичну культуру кочових народів, які мешкали на просторах Великого Європейського степу у період з XI по II століття до нашої ери.

Методи дослідження: для досягнення задекларованої мети авторським колективом були використані загальнологічні методи і прийоми дослідження – аналіз, порівняння і узагальнення історичної інформації та її систематизація відповідно до діалектики розвитку зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Кіммерійці – перший народ на території України, хоча б приблизна назва якого нам відома (XI–VII ст. до н.е.). Це досить войовничий народ, який заселяв свого часу Північне Причорномор'я, Крим та Кавказ. В історії збереглися відомості про військові походи кіммерійців до Малої Азії, Урарту, Ассирії. Основний вид діяльності – скотарство, особливе місце в якому набуло конярство. Кінь – це невід'ємна частини життя кіммерійця-воїна. І тому не випадково, велика кількість малюнків зазначеного історичного періоду, демонструють вершників-кіммерійської кінноти. З раннього дитинства маленьких юнаків і дівчат виховували в дусі поваги до цієї тварини, тому і чоловіки і жінки були вправними вершниками, адже кінь – це не тільки засіб пересування у степу, це ще й засіб збагачення, так як військові походи давали можливість формувати матеріальний статок кіммерійців. Набіги на поселення заможних греків, торгівля людьми і зброєю – головні статті доходів мешканців тогочасного Північного Причорномор'я. Кіммерійці перші жителі України, які навчилися виплавляти залізо з болотної руди. Винайшовши горно, вони виковували міцну сталь, з якої виготовляли якісну зброю: мечі, щити, наконечники стріл тощо.

Релігія кіммерійців була політеїстичною, молилися кам'яним ідолам, які були уособленням різноманітних божеств на цьому наголошують матеріальні цінності, які зберігалися у курганах-

могильниках тієї історичної доби. У могили чоловіків-воїнів обов'язково клали зброю, мечі, кинджали, ножі, наконечники стріл і мертвого коня, так як у потойбіччі кіммерієць теж повинен був мати зазначену тварину. У могили жінок, окрім прикрас із золота і бронзи, інколи клали теж зброю, так як при земному житті, кіммерійки теж були вправними воїтельками. Фізичний вишкіл у житті кіммерійців, що розпочинався з раннього дитинства, носив більшою мірою, прикладний характер. Дітей (і хлопчиків і дівчат) навчали тривалий час триматися у сідлі. Інколи навіть по декілька днів. Вправно володіти мечем на коні і спішившись, влучно стріляти з луку під час їзди верхи, або ж стоячи на землі, метати спис та каміння пращею. Тому вишколена армія кіммерійців, яка складалася в основному з легких кіннотників, наводила жаху на суміжні поселення інших народів. Релігія теж мала вплив на фізичну культуру давніх мешканців Північного Причорномор'я. Щоб отримати путівку у доросле життя, щороку у день літнього сонцестояння, для молоді старійшини і жреці проводили ініціативні заходи. На яких, і юнаки і дівчата повинні були продемонструвати свою готовність до випробовувань майбутнього дорослого існування. Під час таких обрядів проводилися змагання серед кіммерійської молоді з бігу, боротьби, верхової їзди, метання каміння, стрільби з луку, метання спису тощо.

У другій половині IX ст. до н.е. кіммерійців з їх земель витіснили чисельні племена скіфів. Частина степовиків була повойована скіфами, частина витіснена у Малу Азію, частина залишилась на землях Північного Причорномор'я та Північного Кавказу, асимілювавшись серед скіфів та місцевими народами. До початку грецької колонізації Північного Причорномор'я у VIII столітті до н.е. кіммерійці перестали існувати, як самостійний етнос, розчинившись серед багатьох інших народів. Аристотель у IV столітті до н.е. розповідає про кіммерійців, які жили біля Антандросу (місто у Малій Азії, сучасна Туреччини), більш за все це були нащадки історичного народу, які намагалися зберегти культуру своїх пращурів.

Скіфи або скити – кочові племена, які жили у VIII–III ст. до н.е. на землях Великого Євразійського Степу (Північне Причорномор'я, рівнини Наддніпрянщини та долини річок Бугу та Дунаю), та Середньої Азії, а згодом, до III ст. н. е., в Криму і називали себе скелотами. Відомості про скіфів засвідчують грецькі і римські автори та археологічні знахідки. Найповніший опис Скіфського царства і скіфів

ми зустрічаємо у Геродота, в його «Історії», в книзі четвертій під назвою «Мельпомена». Ніхто краще за «батька історії» не знав скіфів, їхню культуру, традиції, спосіб життя тощо. У V ст. до н. е. Геродот здійснює мандрівку Скіфією і записує нотатки про дивний кочовий народ, які будуть основою згаданої книги. Фізичний тип та морфологію скіфів описав Гіппократ: «Фігури їх товсті, м'ясисті, не членороздільні, слабкі, мляві. При своїй широкій, безбородій зовнішності скіфи всі на одне обличчя ... Народ скіфський від холоду русявий, так як сонце його не пече. Біле тіло обпалюється морозом і воно червоніє». З описаного вище випливає, що причорноморські скіфи мали яскраво виражену європеїдну світлу шкіру. У скіфів була більш світла в порівнянні з греками пігментація волосся.

Найдавнішу згадку про скіфів містять ассирійські джерела. Степові терени між Доном і Дунаєм, протяжністю у тисячі кілометрів, були заселені скіфськими племенами – близькими за походженням, за мовою і культурою родами, серед яких найвище становище займали так-звані «царські скіфи», яких описував Геродот у своїй Історії. Вони мешкали поблизу узбережжя Азовського моря, Подоння та Криму. Разом з ними сусідили також скіфи-землероби і скіфи-кочівники. Скіфи були середнього зросту – близько 165–167 см у чоловіків і 155–159 см у жінок. Щодо відомих рядків російського поета О. Блока: «Да, скифы мы, да, азиаты мы, с раскосыми и жадными очами», то їх вірогідність можна поставити під сумнів. Так як зображення зовнішності скіфів на різних артефактах указують на європейський вигляд кочовиків. А вузький розріз очей, можна пояснити адаптацією до скіфів їздою верхи на конях. Рефлекторно очі прижмурюються і у такий спосіб протистояють силі зустрічних повітряних потоків. Тож насправді – скіфи мали європеїдний вигляд. Видовжена форма черепної коробки, середнє за шириною обличчя, з чітко окресленим невеликим та середніх розмірів носом, які можна побачити на численних реконструкціях за рештками, знайденими в курганах. Зображення скіфів є на гончарних та ювелірних виробках (скіфська пектораль, золотий гребінець з зображенням скіфських воїнів, золотий та срібний ритуальний посуд, прикраси тощо), на інших предметах скіфської і грецької роботи, знайдених у курганах Північного Причорномор'я (територія Герросу – долина поховання скіфських царів і жерців). На них представлені скіфи яскраво вираженого європеїдного типу, з гладким або злегка хвилястим волоссям на голові.

Скіфи, прийшовши на землі кіммерійців, не сиділи відпочиваючи, вони весь час була об'єктом зазіхання з боку інших кочових племен, які територіально межували зі Скіфією. Золото скіфів приваблювало персів, їхній цар Кір навіть намагався війною побороти вільнолюбний степовий народ, але потерпів поразку. Помірні клімато-географічні умови, добрі пасовища, рідкісні чорноземи, які давали гарні врожаї приваблювали інших кочових народів, які бажали володіти скіфською територією. Тому для збереження власної незалежності і ідентичності, прадавнім мешканцям Борисфенії весь час треба було підтримувати військову культуру на високому рівні. «Найвищий стан військового мистецтва завжди відповідав високій культурі й цивілізації народу, за яких лише і можливе необхідне для успішного ведення війни найвище напруження усіх духовних і матеріальних сил людей» – пише Т. Б. Каляндрук. Історія бойового мистецтва кіммерійців, скіфів, сарматів формувалася на основі рукопашного бою, з використанням зброї, або без неї, вмілого користування списом, луком і мечем, вправного володіння конем.

Техніка і тактика ведення бою скіфів адаптувалася повністю до рельєфу місцевості, на якій відбувалися воєнні дії. І військовому вихованню однаковою мірою підлягали і юнаки і дівчата. Так як останні разом з чоловічою статтю теж брали участь у захисті своїх земель. З появою грецьких поселень на Кримському півострові у середині VII ст. до н.е. відбувається обмін інформацією у спортивній сфері і методиці та організації проведення змагальних заходів між еллінами та скіфами і кіммерійцями. Про це пише у своїй роботі М. В. Скржинська. Вся історія існування Скіфського царства пов'язана з постійними військовими походами. Під проводом царів скіфи вирушали у військові кампанії у Передню і Малу Азію де воювали то з кіммерійцями, то з асирійцями і мідійцями, пройшли Месопотамію, Сирію, Палестину і досягли кордонів Єгипту. Засноване скіфами царство грало значну політичну роль у взаєминах з народами країн, які межували зі Скіфією. Перебуваючи в країнах Малої Азії, скіфи вподобали багато елементів східної культури, зокрема у військовій справі і мистецтві, зазнали змін у своєму державному і побутовому устрої. Скіфська армія складалася з вояків, які отримали високий статус воїна через ініціативні обряди, які проводили жерці. Тільки останнім надавалося право переводити юнаків до категорії дорослих чоловіків і робили вони це через важкі фізичні випробовування. У перший день літнього сонцестояння жреці, які

зберігали традиції таких обрядів, проводили спортивні змагання. Усі кочівники були сонцепоклонниками, адже сонячні промені дають тепло, життя і гарний врожай. Сакральність цієї дати для скіфів і сарматів мала не аби яке значення: під час літнього сонцестояння день найдовший, а ніч найкоротша, день – це уособлення добра, а ніч – уособлення зла, саме перемогу добра над злом святкували кочівники під час таких ініціацій. Молоді юнаки і дівчата, отримавши путівку у доросле життя, повинні були у своїх вчинках керуватися добром і позитивізмом. Розпочиналися такі заходи танцями, ініціанти ставали великим колом і рухалися праворуч і ліворуч, зближуючись і віддаляючись. Символізм таких танців полягав у колі, яке уособлює життєдайне Сонце і нескінченність роду. Потім жреці давали команду про початок битви між групами молодиків, такі битви теж носили символічний характер, так як юнаки і дівчата дужалися дерев'яною не гострою зброєю. Такі розваги присвячувалися богові війни Арею, який захищав скіфів від поразок під час бойових кампаній. Наступними видами змагальної програми в цей день були дужання борців, стрільців з луку, метання списа у ціль і на дальність, метання каміння в ціль за допомогою праці, (праща – зброя легкоозброєних скіфських вояків), перенесення на дальність великих каменів (змагальний вид, яким доповнили номенклатуру ініціативного заходу скіфи-землероби), перегони верхи на конях, причому під час таких перегонів відбувалася боротьба за якийсь символічний предмет (як приклад – перегони верхи на конях нинішніх киргизьких чи монгольських скотарів, які змагаються за тіло барана). Жінки теж брали участь у змаганнях зі стрільби і метань, верховій їзді, адже у середовищі кочівників жінка мала особливий статус, її обов'язки не зводилися до хранительки домашнього затишку, вони разом з чоловіками воювали, полювали, вирощували тварин, мала право мати власну зброю, про це свідчать вазописи з грецьких міст Північного Причорномор'я.

Після появи у причорноморських степах сарматів (III ст. до н.е.), які безперестанку воювали зі скіфами, військова та державна сила останніх почала слабнути. Після поразки у війнах з сарматами скіфи розділяються на дві великі гілки, одна – розпочала міграцію у Зауралля, а інша осіла в Криму. Витіснені до Криму скіфи, ще протягом двох століть змогли зберегти свою ідентичність, і обкласти даниною грецькі міста Ольвію і Херсонес, воювали з Боспорським царством. Сармати активно втручалися в тогочасні міжнародні події: вони неодноразово нападали на Ольвію та інші грецькі колонії, вели війни з

Римом тощо. У перші віки нашої ери частина сарматів проникла далеко на північ, у лісостепові райони України (басейн р. Тясмин), де, мабуть, змішалася з корінною землеробською людністю. Антропологічні дослідження виявили, що сарматські племена, котрі населяли Північне Причорномор'я відрізнялось коротшою, ніж у скіфів, черепною коробкою, дещо ширшим обличчям, а також помірним розвитком м'язового рельєфу і випинанням носових кісток з площини обличчя – тобто з дещо східною домішкою. За більшістю антропологічних ознак, були близькими до сарматських племен Поволжя, Башкортостану, Приуралля. Дослідники припускають, що ці групи походять від Андронівської культури – археологічна культура епохи бронзи, ототожнюється вченими з прадавніми індоєвропейцями. Як можна пересвідчитись з реконструкцій, расовий тип сарматів також не відрізняється від європеоїдного.

Сарматський період в історії військової справи – це час, коли зростає значення важко озброєної кінноти і прийомів ближнього бою. Основу війська ранніх сарматів складала легкоозброєні кінні стрільці, одягнені в шкіряні лати і шоломи. Але вже в пізній період сарматської доби військова перевага була забезпечена дружинами важко озброєних вершників (катафрактів). Чисельність таких загонів і їхня роль у війську сарматів постійно зростали. Захищений панцером з металевих або рогових пластинок і конічним шоломом, знатний воїн перекидав супротивника списом і добивав його довгим мечем. Своїх коней сармати теж одягали в спеціальну зброю. Довгі мечі сармати носили на лівому боці, а на правому – короткі, схожі на скіфський акінак. У похованнях сарматів археологи іноді знаходять по декілька сотень наконечників стріл. Помпоній Мела писав про сарматів: «Плем'я войовниче, вільне, непокірне і до того жорстоке і люте, що навіть жінки беруть участь у війнах нарівні з чоловіками».

Своєрідною особливістю суспільного ладу сарматів, особливо в ранній, період, було високе становище жінок в родині та суспільстві. Вони були не лише хранительками домашнього затишку і вихователями дітей, але і воїнами нарівні з чоловіками. Знатні жінки нерідко виконували почесні функції жриць. Показово, що в могилу померлої жінки, навіть дівчинки, нерідко клали, окрім прикрас і предмети озброєння. Псевдо-Гіппократ (470–356 рр. до н.е.) надає і таку дивовижну деталь: «у дівчат нерідко видаляли праві груди, аби вся сила і життєві соки перейшли в праве плече і руку та зробили б

жінку сильною нарівні з чоловіком». Підтверджує високий статус сарматської жінки легенда про царицю – Амагу, яку записав грекомовний письменник II ст. н.е. Полієн, в основі якої лежать реальні історичні події, які сталися на межі II–III ст. н.е. Чоловік Амаги, цар Медосак, був схильним до вживання хмільного меду, через що занедбав державні справи. Амага сама розставляла по всій країні гарнізони, відбивала напади ворогів та допомагала сусідам, яких ображали. Коли скіфське військо оточило Херсонес і останні звернулися за допомогою до Амаги, вона, спільно зі 120 добірними воїнами, кожен з яких отримав трьох коней в своє розпорядження, за добу пододала майже 200 км і раптово з'явилася в таборі скіфів. Амага вбила скіфського царя, а владу передала його синові, наказавши правити справедливо і не ображати сусідів. Згодом сармати програли в конкурентній війні з готами, а потім їх завоювали гуни, в надрах яких перші і асимілювали.

В історії киммерійців, скіфів і сарматів, античні автори, завжди згадують відважних воїтельок, які наводили жагу не тільки на степові народи, вони дошкуляли і грекам колоністам, і еллінам метропольної Греції. Амазонки, або жінки-воїни – це цілий пласт історії і військового мистецтва багатьох народів стародавнього світу. У персів (*ha-mazan*) амазонками були жінками-воїнами, у греків (*amazos*) – це були воїтельки, що спекалися грудей для більш кращого володіння луком, в Римі та в інших культурах (*amasso*) – жінки не доступні чоловікам, у Туреччині є територія яка зберегла свою назву і до сьогодні (Amasia) – можливо назва цього топоніму також має відношення до ідентифікації категорії жінок-воїнів. В історії назавжди залишились подвиги Пентесілеї, яка допомагала царю Пріаму у Троянській війні, Телестріди, яка була учасницею воєнної кампанії Олександра Великого, Міріни – покорительки, свого часу, Півночі Африканського континенту, що заснувала власне місто біля берегів озера Трітоніс, Амаги – котра захищала Ольвію від скіфів та багато інших. Про це у своїх літописах писали Гомер, Гелланік, Геродот, Страбон, Плутарх, Діодор Сіцилійський та ін., відомі скульптори античності Фідій і Поліклет увічнили їх подвиги у камені, останньому належить шедевр «Поранена амазонка», битва амазонок з греками – улюблена тема еллінського вазопису, п'єси за участі амазонок ставилися в театрах Афін, Єфесу, Закросу, Іолку, Мікен тощо. Існує цілий цикл розповідей про боротьбу греків з цими настирливими жінками, так звана

«Амазономахія». Навіть відважний конкістадор Франсіско де Орель'яна, після бою з індіанцями та їх жінками, вирішив назвати найбільшу річку Південної Америки – Амазонка. Виникнення такого феномену можна пояснити з точки зору матріархального суспільного устрою, у якому домінують жінки не тільки в сім'ї, а і в суспільстві, в державі, виконують функції законотворчості та захисту своєї території. В деяких народів ця традиція залишилась домінуючою і перманентною. Так на політичній арені античності з'явилися міста-держави де керівні посади були сконцентровані в руках жінок-воїнів.

Не оминув цей феномен і території Великого Євразійського степу де мешкали кіммерійці, скіфи і згодом сармати. Про контакти скіфських амазонок з самими скіфами, а з часом і з сарматами згадує у своїй Історії Геродот: «Після битви з греками кораблі з полоненими амазонками прибило до берега Меотійського озера, у гавані Кремни – землі скіфів. Зійшовши на берег, амазонки відправилися углиб країни, захопили табун коней і стали грабувати скіфські землі. Через якийсь час вони, нарешті, стали табором. Спочатку скіфи приймали їх за чоловіків. А по закінченні деякого часу, після зближення з молодими скіфами, вони разом пішли за Танаїс, де стали називатися савроматами.», про такі комунікації пише у своїх роботах Гелланік, оповідаючи, як амазонки льодом переправлялися через Боспор Кіммерійський (Керченську протоку) на скіфську територію. Згідно з міфом, амазонки жили на узбережжі Чорного моря, поблизу річок Фермодонт і Ірис. Історик О. Б. Снісаренко вважає, що територія проживання воїтельок практично збігається з контурами турецьких районів Амасія і Самсун. Звідси амазонки робили свої походи в Азію. Ними побудовані Ефес, Смірна та інші стародавні міста. На теренах сьогодення цей факт підтверджується результатами археологічних розкопок у південній частині нашої держави, де поряд з курганами-могилами чоловіків знаходять і усипальниці жінок-воїнів. На території України і в інших місцях, де ймовірно жили амазонки, були знайдені поховання жінок, в яких знаходилися луки, стріли і дротики. Однак тут відсутні останки мечів, бойових сокир і іншої зброї ближнього бою (за винятком ритуальних кинджалів, що вказує на аристократичне походження похованої або її статус жриці). Але факт відсутності бойових сокир ще не доводить, що рештки в таких курганах не належать амазонкам. Міф про те, що амазонки в ближньому бою користувалися лабрисом (двосторонньою сокирою) більш за все

з'явився після зображення Пентесілеї – героїні Троянської війни на грецькій чаші V ст. до н.е. Закріпив цю думку і Бертель Торвальдсен, який відтворив образ воїтельки у камені, тримаючою у правій руці лабрис. Відсутність у похованнях захисних пристосувань і обладунків, вказує на те, що жінки, як і підлітки, могли допомагати починати бій (обстрілюючи противника з безпечної відстані) і потім йшли в тил основного війська, яке складалося з чоловіків.

Вік скіфських амазонок коливається від 16 до 60 років, проте половина їх – молоді жінки у віці 25–35 років. Про зовнішність амазонок дозволяють судити вже згадувані історичні свідчення, твори античних митців, малюнки на гончарних виробах, їх зображення в камені та на барельєфах храмів. Як правило – це молоді красиві жінки (герой Троянської війни Ахіллес, вражений її красою, закохався у мертву Пентесілею, яку він і вбив), з розгорнутими довгим волоссям або в легких шоломах, в коротких напівпрозорих шатах грецького типу. В живописі на вазах, вони ближче персонажам Геродота, одягнені в чоловічі шкіряні костюми, так як всі що мешкали за теренами ойкумени – були варварами. Як правило, це юна дівка у чоловічому вбранні (каптан і вузькі штани з лампасами) одяг облягає струнку фігуру, ступні ніг або босі, або в м'яких повстяних чоботах (скіфіках), на голові повстяна м'яка шапочка у формі каптура, іноді зі звисаючими ззаду і по обидва боки захисними обладунками. І завжди зі зброєю – або це лук і сагайдак зі стрілами, або скіфський акінак та спис або дротик. Часто присутній на малюнках і щит, зазвичай овальної форми. Найчастіше зустрічаються зображення амазонок що борються, як в кінному, так і в пішому бою. Можна зустріти малюнки дужання амазонок з грецькими палестритами (борцями) у борцівських поєдинках, що вказує на не аби яку природню силу жінок-воїтельок. Але досить багато і статичних зображень озброєних дів поруч з конем або грифоном, який вважався тотемним і культовим образом у культурі амазонок.

Висновки та перспективи подальших розвідок. То ж, проаналізувавши та підсумувавши вищезазначене, ми з певною долею конкретики можемо констатувати наступне: військове мистецтво та фізична культура кочових племен Євразійського степу давала можливість виживати у важких умовах тогочасного неспокійного життя, творити власну історію протягом багатьох століть в епоху бронзи, створювати конкуренцію могутнім державам античності – Ассирії, Персії, Греції, Македонії, тощо. Ніхто з великих

завойовників стародавніх часів не спромігся підкорити вільнолюбних мешканців степів. Розрізнені знання у галузі фізичної культури складаються у цілісну систему і розповідають нам про те що вона носила прикладні та ритуально-обрядові ознаки, за допомогою фізичних випробовувань юнаки намагалися отримати бажаний статус воїна і боронити свою землю, усі змагання проводилися на честь богів у контексті святкових заходів ушанування божеств, які організовували жреці, особливою окрасою усіх народних свят були перегони на конях верхи, стрільба з луку, металеві випробовування, борцівські дужання. Фізична культура кочовиків, як бачимо, була явищем діалектичним, весь час розвивалася та удосконалювалася за рахунок обміну змагальними навичками та вміннями з народами, які мешкали поруч. І на нашу думку, можливо степовики змагалися з найкращими спортсменами країн, які межували поряд з їхніми територіями.

ЛІТЕРАТУРА

- Толочко, П. П., Мурзін, В. Ю. (1991). *Золото степу. Археологія України. Київ : Шлезвіг* (Tolochko, P. P., Murzin, V. Yu. (1991). *Gold of the steppe. Archeology of Ukraine. Kyiv: Schleswig*.
- Кун, Н. А. (2003). *Легенди и мифы Древней Греции. Харьков: СПДФО Чиженко С. Ю.* (Kuhn, N. A. (2003). *Legends and myths of Ancient Greece. Kharkiv: S. Yu. Chizhenko*.
- Лазоренко, С. А. (2016). *Фізична культура народів, що населяли територію України до слов'янської доби. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Вип. 140, 364–369* (Lazorenko, S. A. (2016). *Physical culture of the nations who inhabited the territory of Ukraine before the Slavic era. Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko. Vol. 140, 364–369*.
- Мозолевський, Б. М. (2005). *Скіфський степ. Київ: Темпора* (Mozolevskiy, B. M. (2005). *Scythian steppe. Kyiv: Tempora*.
- Скржинська, М. В. (2011). *Античні свята в містах Північного Причорномор'я. Київ: Наш час* (Skrzhynska, M. V. (2011). *Ancient holidays in the cities of the Northern Black Sea region. Kyiv: Our time*.
- Спасько, С. К. (2012). *Історія України писана у V ст. до нашої ери Геродотом. Київ: ФОП Стебеляк О. М.* (Spasko, S. K. (2012). *History of Ukraine written in the 5-th century BC by Herodotus. Kyiv: FOP Stebelyak O. M.*
- Стрижак, О. С. (1988). *Етнонімія Геродотової Скіфії : монографія. Київ: Наукова думка* (Stryzhak, O. S. (1988). *Ethnonymy of Herodotus Scythia: monograph. Kyiv: Scientific thought*.
- Черненко, Є. В. (2002). *Военное дело скифов. Великая Скифия. Київ: Запорозж'є* (Chernenko, E. V. (2002). *Military affairs of the Scythians. Great Scythia. Kyiv: Zaporozhye*.
- Barry, Cunliffe (2019). *The Scythians: Nomad Warriors of the Steppe. – UK : Oxford. P. 399*.
- Jacobson, Esther (1995). *The Art of the Scythians: The Interpenetration of Cultures at the Edge of the Hellenic World. BRILL. ISBN 9004098569*.

SUMMARY

Lazorenko Serhii, Chkhailo Mykola, Kolomiets Andrii. Military arts and physical culture and their significance in the life of the nations that inhabited Ukraine in the pre-Kiiv historical period.

After the end of the period of the last glaciation, the territory of Ukraine has always been the object of encroachment by many nations who dreamed of cultivating the land and growing grain crops in peaceful living conditions, therefore, starting from the Eneolithic period, natives from the Balkans – representatives of the Trypil culture (middle of the 5-th millennium BC). They every 50 years, changing their place of residence, travelled across the expanses of the Eurasian steppe, creating cities and plowing black soil plantations suitable for growing agronomic crops. And such a political situation existed until the beginning of the Bronze Age. The Trypilians were replaced by the Cimmerians and a new page in the history of the development of the territory, which fit within the borders of our state, began. The chronological limits of the study cover the time limits starting from the 11-th century and ending with the 2nd century BC, when the Sarmatians finally displaced the Scythians from the terrain of the great Eurasian steppe, replacing Great Scythia with Sarmatia. The leitmotif of the article is information about the physical and military achievements of the nations who mastered the space of the Ukrainian steppe long before the Slavs, who inscribed their name in world history with their own heroism. This story began in the Cimmerian era and was formed until the early Middle Ages, when other scholars began to describe the life and lifestyle of the Slavs. As in the culture of many nations, in the times of antiquity, an important place was given to physical education, because military art, which protected the ethnic heritage of the culture of many civilizations of that time, depended indirectly on it. Physical culture prepared people for the future trials of life and struggle with the enslavers, who were innumerable on the Great Eurasian Steppe. The scientists who researched the national history of physical culture, in their works, began their description with the education of the Slavs and the military training of the prince's wife of the helmsmen of the Kyiv statehood of the Middle Ages. Therefore, the purpose of this article is to generalize and systematize information based on the results of the analysis of scientific and methodological literature, works of art and other historical artifacts regarding the systematization of disparate information about the military and physical culture of nomadic nations who lived in the vastness of the Great European Steppe in the period from the 11-th to the 2nd centuries BC.

Key words: *the Cimmerians, the Scythians, the Sarmatians, the Greeks, history, physical culture, military training, Eurasian steppe.*

Файл: 1,2023
Каталог: G:\Пан Бо
Шаблон: C:\Users\User\AppData\Roaming\Microsoft\Шаблоны\Normal.dotm
Заголовок:
Содержание:
Автор: User
Ключевые слова:
Заметки:
Дата создания: 21.08.2022 0:30:00
Число сохранений: 94
Дата сохранения: 21.06.2023 12:52:00
Сохранил: User
Полное время правки: 10 595 мин.
Дата печати: 30.10.2023 10:09:00
При последней печати
    страниц: 427
    слов: 130 013 (прибл.)
    знаков: 874 994 (прибл.)